МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра української мови та прикладної лінгвістики

ФЕМІНІТИВИ В ІСТОРИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Кваліфікаційна робота
на здобуття ОС «бакалавр»
студентки IV курсу
галузі знань 03 «Гуманітарні науки»,
спеціальності 035 «Філологія»,
спеціалізації 035.01 «Українська мова
і література», ОПП «Українська і
англійська мови: переклад та редагування»
Ярослави ПЕТРИНИ

Науковий керівник:
к.філол.н., доцент кафедри української
мови та прикладної лінгвістики
Оксана СУХОВІЙ

«Допущено до захисту»
Протокол № 11 засідання кафедри
української мови та прикладної лінгвістики
ННІФ від 01.06.2023
Завідувач кафедри _____ **Сергій РІЗНИК**

КИЇВ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП……4

РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ ФЕМІНІТИВУ ЯК ЯВИЩА ТА ЙОГО РОЗВИТОК В ІСТОРИЧНОМУ ДИСКУРСІ

1.1. Історичні передумови виникнення фемінітивних конструкцій……**7**

1.2. Короткий аналіз умов поширення маскулінних та фемінних номінативів **8**

1.3. Перші згадки вживання фемінітиву в українській мові……..**9**

1.4. Дослідження фемінітивів, наявних у словниках……**11**

1.5. Засоби словотвору фемінітивів в українській мові……**13**

1.6. Фемінітиви-запозичення…….. **20**

1.7. Неперекладності у фемінітивах іншомовного походження та способи їх визначення ……**21**

1.8. Чи можна запозичити іншомовний досвід у спробах розвитку українського фемінітиву……..**23**

1.9. Чи можна обійтись без впровадження фемінітивів……**…25**

1.10. Сучасні медіа та проблема гендерного питання……**25**

1.11. Висновки до Розділу 1……..**28**

РОЗДІЛ 2. ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ФЕМІНІТИВУ В УМОВАХ НОВОГО ПРАВОПИСУ

2.1. Аналіз нового правопису з номінативами жіночого роду……**...30**

2.2. Порівняння новітніх варіантів з фемінітивами з історичних джерел……..**31**

2.3. Трансформації фенінітива як номінативної одиниці……..**31**

2.4. Висновки до Розділу 2……**32**

ВИСНОВКИ……..33

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….35

ВСТУП

Сьогодні мова переживає стрімкий розвиток та безліч метаморфоз, багато з яких не попадають в поле зору мовознавців. Через блискавичну швидкість змін та поширення тенденції «інтерлінгвізму» багато національних, характерних та виняткових ознак різних мов губляться у вирі лінгвістичної «глобалізації».

У таких умовах важливим є увага до всіх деталей сучасного мовного процесу та розуміння витоків його змін. Маючи відповідні знання та висновки, можна чіткіше розуміти процес сучасного словотворення та допомагати цьому процесу розвиватися в українському контексті, не «розчиняючи» унікальний народницький досвід у глобалізованому, інтернаціональному.

Фемінітив як явище викликає у пересічного громадянина купу питань, на які надважливо знайти відповіді. «Навіщо така конструкція зараз, адже без неї спокійно обходились раніше?» (що ми поставимо під сумнів та спробуємо з'ясувати). Або « фемінітиви звучать як калька на українську мову, як явище вони не притаманні українській мові та не вписуються в сьогоднішній словотвір природньо». А ще, досі лишаються побоювання про «насильницьке придушення рівності мовних одиниць в гендерному аспекті, скоро будуть кругом одні фемінітиви, а номінативам чоловічого роду місця не залишиться».

Усі ці упередження буде легко розвінчати, апелюючи до історичного фактажу, пояснення меж розповсюдження фемінітиву як явища та його справжньої сутності як мовної одиниці.

І, звісно, сама гендерна лінгвістика переживає трансформацію свого позиціонування в мовознавстві – від стадії «виборювання права на існування» вона повинна прийти до стадії «розвитку, співпраці та синергії». Якщо тенденція «боротьби на полі мовних одиниць» залишиться, це призведе до зворотнього від бажаного ефекту, і досягти рівноваги, в даному випадку лінгвістичної, стане неможливо.

Об'єктом досліджень у роботі є саме номінатив, у цьому випадку – фемінітив.

Предметом дослідження є історичний аспект розвитку україномовного фемінітиву в українській мові, його основні прояви, закономірності утворення та поширення. Також можна додати до предмету й синхронію з іншомовними фемінітивами, не оминаючи й їх історичний досвід.

Методи дослідження. Як основний використано *описовий метод*, прийом і методики використання якого дали можливість виокремити одиниці аналізу, здійснити їх класифікацію; системно-функціональний метод застосовано для вивчення функціонування мовних одиниць у прозових текстах; а також окремі прийоми методу стилістичного аналізу.

Метою роботи є продемонструвати розвиток фемінітиву як мовного явища, що зародилося не сьогодні, а мало передумови та цілком органічно існувало в різні етапи розвитку української мови.

Для досягнення мети передбачено виконання таких **завдань**:

1) дослідити поняття «фемінітив», визначити критерії встановлення особливостей його розвитку та творення;

2) проаналізувати дослідження фемінітиву в історичному контексті;

3) встановити характерні особливості українського фемінітиву в порівнянні з іншомовними;

4) проаналізувати особливості дослідження фемінітивів в соціальному контексті;

5) дослідити функціонування сучасного фемінітиву в мові та новому правописі.

Джерельною базою послужили словники української мови, праці вітчизняних та зарубіжних мовознавців, присвячені питанням гендерної лінгвістики та мовному явищу фемінітиву.

Наукова новизна роботи полягає у всебічному дослідженні і об'єктивному порівнянні різноманітних джерел при вивченні фемінітиву як

явища та спробі цілісного аналізу усього процесу його розвитку. Попередні праці з цієї теми мали значно менше матеріалу для досліджень, а сам історичний контекст гендерного питання не дозволяв провести об’єктивну оцінку стану фемінітиву і його існування як такого. До того ж, автори не могли робити актуальні прогнози на перспективу розвитку цієї мовної конструкції.

Практична значущість роботи полягає у глибокому вивченні та поясненні витоків мовного явища, що стрімко розвивається та стикається з новими викликами в словотворенні чи перекладі. Грунтовне вивчення та розуміння закономірностей розвитку фемінітиву дасть підстави для ширшого розвитку мови як такої, надання їй морфологічної збагаченості та представлення мови як нейтральної та врівноваженої площини в усе частіших гендерних протистояннях.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (47 позицій). У Вступі сформульовано тему, мету, визначено конкретні завдання, вказано на методи та джерельну базу дослідження. У Розділі 1 з’ясовано поняття фемінітиву, окреслено його розвиток в діахронії та способи творення. Розділ 2 присвячено аналізу нового правопису та стану сучасного фемінітиву в мові та суспільстві.

Повний обсяг роботи – 40 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ ФЕМІНІТИВУ ЯК ЯВИЩА ТА ЙОГО РОЗВИТОК В ІСТОРИЧНОМУ ДИСКУРСІ

1.1 Історичні передумови виникнення фемінітивних конструкцій

У нашому дослідженні варто почати з самого визначення об’єкту роботи. Фемінітив – це така морфологічна одиниця, що граматично окреслюється жіночим родом, завдяки чому виникає певний стилістичний клас словникового запасу, вживання якого переважає за межами літературного мовлення. В українській мові формування таких морфологічних одиниць здебільшого здійснюється суфіксальним шляхом від номінативів чоловічого роду (професія, посада тощо). В історичному зрізі не можна сказати, що номінативів жіночого роду не було в принципі, адже низка позначень соціального статусу стосувалися виключно жінок та мали між собою чітку ієрархію.

Однак, якщо розглядати фемінітив саме як мовну одиницю фахового визначення, то далі ми будемо бачити цікаву закономірність: частина минулих суто жіночих професій та сфер діяльності надалі трансформувалися у назвах і для чоловіків, проте зі збереженням гендерної нейтральності (пара кравчиня та кравець, обидва утворені суфіксальним способом, за своїм словотвірним забарвленням відрізняються від, наприклад, лікар та лікарка, коли в другому випадку утворення жіночої форми саме від чоловічої більш яскраво проявлене; не говорячи вже про фемінітиви без чоловічого відповідника: пральня, вишивальниця, няня, покоївка, повитуха та ін.).

Поглиблюючись у пошуках мовного матеріалу, нам доведеться подивитися на розвиток морфологічних одиниць обох родів в історичному зрізі – чоловічого і жіночого – для розуміння загального вектору змін та пошуку точок

«надлому» в мовній нормі; завдяки такому загальному розумінню ми зможемо аналізувати теперішній матеріал сучасного правопису.

1.2. Короткий аналіз умов поширення та взаємодії маскулінітивів та фемінітивів

Необхідність дослідження першоджерел усного і письмового мовлення зумовлена органічним розвитком мовлення як такого – саме в цих процесах його видозмін важливо помічати закономірності і характерні маркери не лише лексичних одиниць, а й смислових, загально соціальних уявлень.

У період з XI до XV століття ми починаємо дослідження саме тому, що в цей час функціонування двох мов (церковнослов'янської та руської) лише починало свій непростий шлях. Поширення християнства та укріплення позиції Київської Русі на міжнародній площині зумовило активний розвиток нових жанрів писемності і нових шляхів словотворення. Писемно-літературна або руська мова дала початок діловому листуванню та писемництву, де старослов'янська мова активно асимілювалась з граматичними та лексичними одиницями місцевої мови.

На тлі переважно писемних пам'яток цього періоду викоремлено близько двохсот «перших» згаданих фемінітивів, що дають нам бачення про функціонування і статус жінки в суспільстві як такої. У порівнянні з минулими часовими періодами, саме XI-XV століття стають «розквітом» для словоформ означення особи жіночого роду. Переважно фемінітив зустрічався в літописних текстах, світських документах та рідше – в конфесійних.

1.3. Перші згадки вживання фемінітиву в українській мові

В історичному контексті досить важко визначити перші витоки усного вживання означень особи жіночого роду. Проте соціальний устрій дописемного

періоду історії дає основу припускати, що перші фемінітиви походили від не членних присвійних прикметників. Жінка позиціонувалась як належна до чоловіка, роду, соціального статусу тощо. Наприклад, слово *братана* могло виступати у виразі *як братана дочка* (дочка брата), але згодом у мові лишалося лише означення, що ставало повноправною назвою статусу чи роду занять жінки.

Більша частина фемінітивів позначали жінку з огляду на соціальний, фінансовий та сімейний статус її батьків, якщо не можливо було провести відношення до чоловіка (*бановьна, богатичьна, болярычьна, братычьна, дѢдичьна, кънажьна, рабичьна, сестрычьна* тощо).

Наявний сьогодні матеріал уповні розкриває історію фемінітивів української мови XI–XV ст. На лексичному рівні апелятиви зі значенням особи жіночої статі характеризуються різними семантичними особливостями. З урахуванням їх значень слід виділити назви жінок за *спорідненням і свояцтвом*, назви жінок *за діяльністю*, назви жінок *за соціальним станом*, назви жінок *за церковно-релігійними ознаками*, назви жінок *за вчинками і поведінкою*, назви жінок *за національністю*, назви жінок *за сімейним станом,* назви жінок *за стосунками*, назви жінок *за характером і внутрішніми якостями*, назви жінок *за віком*, назви жінок *взагалі*. Такі групи апелятивів формувалися неоднаково.

Найдавнішими з них є назви жінок за *родинними стосунками,* частково успадковані ще з індоєвропейської мови, назви жінок *за віком, за сімейним станом, за діяльністю за стосунками,* які разом з іншими назвами споріднення і свояцтва творилися на спільнослов'янському грунті. Ще пізнішими в часі є найменування жінок *за соціальним станом*, *за церковно-релігійними ознаками*, *за поведінкою*, *за національністю*, *за статусом чоловіків.*

Малочисельними в українській мові XI–XV ст. були назви жінок за віком, за характером і внутрішніми рисами та назви жінок взагалі. Кількість їх визначалася 4-6 номінаціями, що достатньою мірою не висвітлювало процес творення фемінітивів з такою семантикою. Зокрема, до назв жінок за віком належали іменники *дѢва*, *дѢвица*, *дѢвъка*, *старица*. Характер і внутрішні якості

жінок виражали слова *изобрѣтьница, мужелюбица, пустынелюбица, раба, роскошьница, хытрица*. А назви жінок взагалі – це іменники *дѣва, жона, жонъка, нєвѣста*.

В окремі групи не виділено поодинокі фемінітиви, зафіксовані в даньоукраїнській мові, зокрема іменники на позначення жінок за фізіологічним станом (*небожчыца*), за ситуативним станом (*именитица, плѣньница*), за міфологічними ознаками (*берегыня, богыня*). Однак перелік поодиноких за семантикою фемінітивів, як і весь обсяг фемінітивів української мови XI–XVст. не претендує на вичерпність і повноту охоплення усіх без винятку загальних найменувань жінок.

Процес творення нових окремих номінацій для позначення осіб жіночої статі, започаткований ще в спільноіндоєвропейському періоді і розвинений на спільнослов'янському грунті, заклав міцну базу для постання фемінітивів як самостійної групи найменувань. Він визначив тенденцію до безперервного і прогресивного розвитку цієї категорії слів у перспективі.

Для ґрунтовного дослідження виникнення та видозмін фемінітивів необхідно дослідити і писемні пам'ятки, причому різних часових періодів. Спираючись на актуальність роботи, нам важливо віднайти саме перші писемно зафіксовані витоки фемінітиву в українській мові. Це дасть нам відправну точку в подальшому аналізі цього мовного явища, у тому числі в історичному контексті.

Фемінітиви були зафіксовані вже в «Лексисі» Лаврентія Зизанія 1596 р. Хоча їх там налічувалося не більше семи. Для порівняння: сьогодні ми маємо більш ніж 3500 фемінітивів (не всі з них надають статусу жіночій особі).

1.4. Дослідження фемінітивів, наявних у словниках

Для об’єктивного та всебічного дослідження явища фемінітиву в українській мові використовуються різноманітні підходи та методи. Безумовно, дослідження мовного матеріалу зі словників є одним з ключових аспектів в такому дослідженні. Для аналізу мовного матеріалу дослідники потребують не лише «свіжого» живого прикладу з усних джерел, а й задокументованих одиниць мови. Саме такий підхід доводить семантичні чи морфологічні зв’язки в словах, спростовуючи міфи та підтверджуючи вірні гіпотези щодо походження тих чи інших слів. В нашому випадку використані словники з різних сфер вживання мови та різних історичних періодів. Систематизація таких даних дасть вичерпну картину формування та розвитку явища фемінітиву, і ми уникнемо вузько сфокусованого непрофесійного погляду.

Фемінітиви – це не данина моді, скоріше навпаки, вони властиві українській мові. У Словнику української мови в 11 томах є понад 3000 іменників-фемінітивів. «Словарь української мови» за редакцією Бориса Грінченка, укладений у 1907-1909 роках, теж містить фемінітиви.

Формування «Історичного словника фемінітивів української мови» потребує кропіткої і скрупульозної довготривалої праці, що зводиться до опрацювання численної кількості різностильових творів (давніх і сучасних). З давніх писемних творів, що збереглися дотепер і стали пам’ятками української писемності, більшість опрацьовано й проаналізовано щодо відображення в них фемінітивів. Найбільшу складність викликають сучасні різностильові твори ХХ – ХХІ ст., особливо художня література. У такому випадку для перевірки чи для виявлення слів велику допомогу надають історичні словники української мови, хоч сучасну лексику, що розвивається швидкими темпами, вони не встигають фіксувати, а тільки з унормуванням та кодифікуванням слів у літературній мові. Однією ж із цінних та показових взірців української лексикографії стала словникарська спадщина Євгена Костянтиновича Тимченка – визначного українського мовознавця, блискучого й неповторного українського лексикографа. Наукові праці цього вченого вмістили й чимало фемінітивів української мови. При цьому, основні на три лексикографічні напрацювання

наступні: Картотека до «Історичного словника українського язика», упорядкована Є. Тимченком, «Історичний словник українського язика», редагований Є. Тимченком, «Матеріали до Словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст.» Євгена Тимченка. Усі вказані праці охопили численну кількість історичної лексики, але належать до різних періодів наукової діяльності вченого і представляють лексику неоднакових часових зрізів. Тому для повного розуміння процесів та метаморфоз слів важливо було дослідити усі три джерела.

Фемінітиви XVII – XVIII ст. становлять основну кількість слів зі всіх іменників-назв жінок, наявних у працях Є.Тимченка. Особливу увагу привертає походження таких лексем, адже для староукраїнського періоду характерна була велика кількість не тільки питомих слів, а й численна кількість запозичень із польської мови.

Найбільшу кількість серед фемінітивів XVII – XVIII ст. становлять спільнослов'янські лексеми (*баба, дѣвчина, братана, вѣщка, бѣлоголова, господиня, воєводянка, молодиця, приятелька* тощо). Але у великій кількості зафіксовані і неслов'янські, або іншомовні слова – переважно церковнослов'янського походження (*балвохвалница, законница, лихословиця, милосница, насиловниця, пороженица, пущеница, участница, чаровница* тощо) та польського походження (*малжонъка, пани, панна, вшетечница, дѣдичка, нендзница, окрутница* тощо). Фемінітиви-полонізми подані у лексикографічних працях із вказівкою на їх походження, тоді як інші запозичення уведені без позначень, тому походження їх потрібно встановлювати за їх твірними основами чи словотворчими засобами. Крім того, до полонізмів віднесено багато фемінітивів, що можуть вважатися взагалі спільнослов'янськими назвами (*млинарка, небожка, невѣста, служебка, єдиначка* тощо).

Найбільше фемінітивів охоплює словотвірний тип із суфіксом **–к-а** (*братанка, ворожка, дворничка, коханка, мнишка, научителка, паламарка, родителка, селянка, товаришка, чужоземка, шинкарка* тощо). Чимало

фемінітивів належить до словотвірного типу на **-ниц-а** й небагато слів – до словотвірних типів на **-иц-а, -лиц-а, -чиц-а** (*кгвалтовница, доилица, законница, королиця, лихословиця, милосница, насиловниця, небожчиця, облюбеница, подворниця, положница, сестреница, сыновица, удовица, чаровница, челядниця* тощо). А поодинокі фемінітиви відійшли до словотвірних типів на **-ин-я, -ин-а, -янк-а, -ѣл-я, -ичк-а, -евн-а, -овн-а, -ов-а, -ах-а, -ох-а, -ух-а, -н-а**: (*братана, воєводянка, господариня, дѣвчина, дядина, законничка, королевна, майстриня, мачоха, панна, панянка, пасерба, патрона, подскарбѣна, породѣля, пророкиня, роба, свекруха, судина, ткаха, цесарова, цесаровна* тощо). Кілька номінацій можна віднести до словотвірного типу складних фемінітивів (*бѣложонка, бѣлоголова, пани-матка*).

1.5. Засоби словотвору фемінітивів в українській мові

У сучасній українській мові найпродуктивніший морфологічний спосіб творення фемінітивів – суфіксація, значно менша кількість дериватів утворилася префіксацією та конфіксацією.

Сучасна українська мова налічує понад 25 фемінізуючих суфіксів та їх похідних, успадкованих переважно з праслов'янської доби. Водночас можемо спостерігати зміну продуктивності окремих суфіксів, причинами якої є вплив зовнішньо- та внутрішньомовні чинники.

Найбільш активним у сучасній українській мові є суфікс - **к(а)** та його похідні **-івк(а), - анк(а), - янк(а) (230 одиниць).** Протягом другої половини XIXст. цей формант поступово стає найпродуктивнішим фемінізуючим засобом. За матеріалами словників, істотно зросла кількість дериватів, утворених від назв осіб чоловічого роду за характерними зовнішніми та внутрішніми ознаками *(глушман - глушманка*; *сліпак - сліпачка*; *довгоший - довгошийка*), за національною належністю та територіальним походженням (*литвин - литвинка*; *ангелянин - ангелянка*; *болгар - болгарка*), за соціальним

станом (*дюк - дючка*; *хлоп - хлопка*; *злидар - злидарка*). Істотно зросла чисельність андронімів (*султан - султанка*; *вугляр - вуглярка*; *десятник - десятничка*). Окрім того, суфікс **-к-а** модифікує найменування осіб чоловічої статі за функціональною ознакою (*артист - артистка*; *лікар - лікарка*; *запроданець - запроданка*).

Із середини XIX ст. в писемні джерела поступово проникають жіночі відповідники на - **к-а** до назв осіб чоловічого роду за віком та станом здоров'я (***варіят*** *«хворий на голову»* - ***варіятка***; ***юнак - юначка*)**, за належністю до певного ідеологічного, політичного, філософського та релігійного напрямків (*гетьманист - гетьманистка*; *конфедерат - конфедератка*), членів різних за характером колективів (*громадянин - громадянка*; *контрабандист - контрабандистка* - Кирич II 370; *хорист - хористка* - СУМ XI, 126).

Жіночі назви із суфіксом - **к(а) (-івк-а, анк-а, - янк-а, - енк-а)** в сучасній мові творяться від повних або усічених основ відповідних іменників, що означають осіб чоловічої статі.

Суфікс - **к(а)** надає значення жіночої статі повним основам безсуфіксних іменників чоловічого роду (*напр., пасажирка, делегатка, вірменка, циганка*);

- іменників з суфіксами - **ар (-яр)** (*бібліотекарка, володарка, куховарка; малярка, школярка, ювілярка та ін*.);

- **ач (-яч)** (*позивачка, спостерігачка, укладачка, шукачка; діячка, сіячка та ін.)*;

- **тель** (*визволителька, гнобителька, мучителька, приятелька, учителька та ін.);*

- **ич** (*дідичка, костромичка, москвичка, родичка* та ін.);

-ій (*крутійка, ласійка, мудрійка, палійка, плаксійка* та ін.);

- **ун** (частково) (*віщунка, опікунка, шпигунка*);

- **ай (-яй)** (*глитайка, шахрайка*),

а також із суфіксами іншомовного походження:

- **атор (-ятор, - итор)** *(агітаторка, імпровізаторка, конспіраторка, інвеститорка та ін.),*

- **ер (-ор, - тор, - онер)** *(гастролерка, революціонерка, тренерка, фантазерка, дикторка, інструкторка, пенсіонерка та ін.);*

- **ист (-іст)** (*віолончелістка (пор. арфістка - відповідник чоловічого роду арфіст не вживається), гімназистка, журналістка, комуністка, хористка та ін.);*

- **ант (-янт, - ент)** *(демонстрантка, дисертантка, емігрантка, лаборантка, сектантка, спекулянтка, кореспондентка, опонентка та ін.);*

- **ат** *(адресатка, делегатка);*

- **ир** *(касирка, дебоширка);*

- **ал** *(провінціалка, професіоналка, театралка);*

- **ит** *(одеситка);*

- **от** *(кіпріотка).*

Фемінітиви також утворюються від складних іменників і абревіатур на позначення осіб чоловічої статі (*напр.: профактивістка, хліборобка, душогубка, есерка*). Кінцевий **-к** суфіксів іменників чоловічого роду, наприклад, - **ак (-як), - ук (-юк), - ик (-ік)**, частково - **ник, - овик** перед суфіксом - **к(а)** чергується з **ч** (*єдиначка, жебрачка, рибачка, словачка; австріячка, гордячка, землячка; селючка, чистючка; істеричка, подагричка, медичка, фізичка; алкоголічка, неврастенічка, хімічка; двірничка, мельничка, хутряничка; більшовичка, передовичка, степовичка та ін.*) [Родніна, 96].

В інших випадках суфікс - **к(а)** приєднується до усіченої основи назв чоловічого роду з суфіксом - **ець** (*американець - американка, вузівець - вузівка; африканка, біженка, зв'язківка, мешканка, незнайомка, торговка* та ін., пор. нерегулярне співвідношення *швець - швачка* з відмінною семантикою), причому деякі назви осіб жіночої статі за національністю утворені суфіксом - **анка (-янка)** *(китаянка, кореянка*), і суфіксом - **анин (-янин),** де усічений елемент - **ин** (*заробітчанка, прочанка, селянка, магометанка, християнка, горянка, парижанка, єгиптянка, римлянка та ін.).*

Ряд назв жінок за національністю утворено з похідним суфіксом - **анк-а (-янк-а)** (*грек - гречанка, курд - курдянка; турчанка, тюрчанка, чукчанка (пор. француз - француженка))*, з чергуванням **к/ч** перед суфіксом. Окремі деривати мають похідний суфікс **-івк(а)** (*хлист - хлистівка*; пор. *покоївка*, що не має відповідної назви чоловічого роду).

Слід відзначити ще кілька нерегулярних співвідношень у назвах чоловічого і жіночого родів цього словотвірного типу: *буржуа - буржуазка, гувернер - гувернантка, баск - басконка, евенк - евенкійка, негр - негритянка, перс - персіянка, поляк - полька (поряд з полячка)* [Родніна, 96].

Деривати з суфіксом - **к(а)** зрідка мають значення «дружина особи, названої мотивуючим словом» (*напр., солдатка, рекрутка, морячка*).

У першій половині XX ст. стрімко зростає продуктивність модифікації суфіксом - **к(а)** чоловічих найменувань усіх лексико-словотвірних типів. Ці фемінітиви, поряд з іншими стилями, використовуються також у науковому та офіційно-діловому (*інженер - інженерка, методист - методистка, криміналіст - криміналістка).*

Проте все рідше з другої половини XIX ст. суфікс - **к-а** модифікує найменування осіб чоловічої статі в офіційно-діловому стилі. Це свідчить про те, що назви осіб жіночої статі активно формуються в уснорозмовному

мовленні *(завучка, фізичка, математичка, керівничка)*. У словнику ці слова з'являються з позначкою *розм.* (розмовне):

ЗАВІДУВАЧКА, и, ж., чого, *розм*. Жін. до завідувач. [СУМ, ІІІ, 50]

ФІЗИЧКА, и, ж., *розм.* Жін. до фізик. [СУМ, І, 63]

ХХІ століття характеризується активною появою новотворів у засобах масової інформації. Найбільше новотворів з'явилося на позначення різнобічної характеристики діяльності Юлії Тимошенко на посту прем'єр-міністра: *ораторка, прем'єрка*:

Найпалкіша ***ораторка*** *Майдану закликала прикарпатців не допустити приходу до влади цих політиків* (СІТІ, 2010).

Отже, обслуговуючи всі функціональні стилі нової української мови, формант - **к(а)** зберігає статус найпродуктивнішого фемінізуючого засобу.

Особливої продуктивності набув суфікс - **иц-я** та його похідні - **ниц-я, - чиц-я, - щиц-я (317 одиниць)**. Між формантами - **к-а** та - **иц-я** відбувається конкуренція. Серед структур із зазначеними суфіксами трапляється чимало семантичних повторень (*фельдшерка - фельдшериця*).

Суфікс - **иц-я** активізується у функції продукування дериватів від назв чоловічих осіб як назв осіб за сталим чи тимчасовим заняттям або за професією (*білильник - білильниця, буфетник - буфетниця, сапальник - сапальниця*). Фемінітиви із формантом - **иц-я** поступово проникають у мову художньої літератури та публіцистичний стиль:

Сапальниці *попрокидались і веселою юрбою обступили Олександру* [19, с. 65]; *Спасибі,* ***фельдшериця*** *Людмила Раціборжинська попалась толкова* (ГП, 2011, №1283).

Утворення такого типу в російській мові О.А. Земська зараховує до невживаних «слів-одноденок» як одного із видів мовної гри, зумовлених контекстом.

Суфікс - **ин-я (21 одиниця)** поступається своєю продуктивністю. Проте якраз він взаємодіє з тими чоловічими основами, які наведені дослідниками у переліку винятків (*філолог - філологиня, продавець - продавчиня*).

Продавчиня *місцевої крамниці розповідає: де і як ховала книги з оголеною натурою від дитячого ока* (СТБ: «Вікна-новини», 01.02.2011).

Такі фемінітивні одиниці часто використовують письменники в прозових творах для створення пісенного колориту (*майстриня*), а також українські канали у створенні телепрограм (*астропсихологиня, наркологиня, психологиня*).

У процесі становлення словотвірної системи іменників-фемінітивів важливу роль відігравав суфікс -**их-а**. У пам'ятках середньоукраїнської мови фіксуються утворення з суфіксом -**их-а** на означення дружини за ім'ям, прізвищем чи професією чоловіка (*дяк – дячиха, бондар – бондариха*)

У продукуванні корелятів до співвідносних іменників чоловічого роду досліджуваної семантичної групи беруть участь й іншомовні форманти. Структури із **суфіксами - ес-а, - ис-а (6 одиниць)** були запозичені у XVIII ст. з французької мови (іноді через російську) у складі окремих слів. Більшість фемінітивів цього словотвірного типу творилися на власне українському ґрунті, причому суфікси - **ес-а, - ис-а** поєднувалися лише зі співвідносними назвами осіб чоловічого роду іншомовного походження. З кінця XIX і протягом XX ст. аналізовані форманти творять жіночі відповідники до найменувань осіб чоловічої статі переважно з функціональним значенням (*директор - директриса, лектор - лектриса*).

Протягом XX ст. під впливом позамовних чинників кількість таких утворень поступово зростає. У періодичних виданнях з'являються новотвори, зафіксовані в словнику лексико-словотвірних інновацій: *автореса*, *критикеса*, *редактриса*:

Редактриса *цього видання уважно вислухала наші пропозиції і згодилася на співпрацю*.

Чимало фемінітивів, зареєстрованих в уснорозмовному мовленні, продукує формант - **ш-а (3 одиниці)**. Суфікс активно використовували у творенні найменувань «дружина особи» (*професор - професорша*). Згодом набули поширення деривати, у яких з'являється пряме модифікаційне значення «особа жіночої статі щодо особи чоловічої статі» (*директор - директорша*). Жіночі особові найменування із суфіксом - **ш-а** зафіксовані переважно в уснорозмовному мовленні, хоча співвідносні назви осіб чоловічої статі вживаються в усіх функціональних стилях української мови, зокрема в публіцистичному:

*У четвер 8 липня зранку мені зателефонувала **секретарша** директора Департаменту кадрової роботи Міністерства освіти і науки України і передала від нього запрошення прибути до департаменту.*

Це свідчить про те, що формант - **ш-а** в досліджених фемінітивах набув значення лише формального показника розмовності.

Обмежене вживання утворень із суфіксами - **их-а**, - **ш-а** зумовлене також тим, що такі форми (*лісничиха, сторожиха*) можуть означати як посаду жінки, так і назву дружини за професією чи родом діяльності чоловіка, а двозначність слів може призвести до змістової неясності. Такі деривати функціонують переважно на рівні узусу.

Отже, мова кожного дня поповнюється новими лексемами на позначення назв осіб жінок за професією та родом діяльності. Велику роль у цьому відіграють форманти - **к-а**, - **иц-я**, - **ин-я**, - **их-а**, - **ес-а/-ис-а,** - **ш-а**.

Багато іменників чоловічого роду, назв осіб за професією та родом діяльності, не мають паралельних форм жіночого роду (*маркетолог, менеджер, нотаріус, педіатр, прокурор, тренер, хірург*). Ці слова вживаються для позначення і чоловіків, і жінок:

*Нараду провела **декан** факультету Малиновська О. І. Привітали журналістів-початківців їхні куратори, викладачі, а також **декан** Навчально-*

наукового інституту української філології та соціальних комунікацій Ігор Погрібний.

Аналізуючи лексикографічні джерела, можна помітити, що можливість утворення назв жіночого роду залежить і від морфологічної, фонетичної будови слова. Зокрема, від основи іменника чоловічого роду, яка закінчується важким для вимови сполученням приголосних, наприклад, - **кт**, - **тр**, - **рг**, не можна утворити назву жіночого роду із суфіксом - **к-а** (*арбітр, драматург, металург, педіатр, психіатр, фізорг)*.

Уваги потребують й складні іменники чоловічого роду з другою частиною - **знавець** *(мовознавець, літературознавець, музикознавець, театрознавець)*. Здавалось би, легко можна утворити фемінітиви: *мовознавець* - *мовознавка*. Але іменники жіночого роду від них традиційно не творяться.

1.6. Фемінітиви-запозичення

Особливу групу запозичень у фемінітивній підсистемі української мови становлять *грецизми*. Перші загальні назви жінок грецького походження стали відомі східним слов'янам уже з X ст., із часу поширення старослов'янської як першої літературно-писемної мови у слов'ян, що стала активним і могутнім провідником грецьких слів до лексикону слов'янських мов. Процеси запозичення, адаптування, використання грецизмів упродовж усієї історії розвитку української мови були неоднаковими, тому поняттям фемінітиви-грецизми охоплено різні за процесом виникнення і формування підгрупи слів: переклади грецьких загальних назв жінок, або кальки з грецької мови (*богородиця, сивіла, амазонка*), грецизми, утворені під старослов'янським впливом *(богоотроковиця, богородителница*), грецизми, сформовані через посередництво інших мов, фемінітиви з грецькими мовними елементами

(коренями, основами, префіксами, суфіксами): *акробатка, аристократка, бандуристка, гімнастка, ідіотка, корифейка, епіграфістка*.

У західнослов'янських мовах (словацькій, чеській та польській), утворення фемінітивів стало нормою. В університетах прийнято звертатися до жінки *Пані професорко*. Звертання *Пані професоре* не лише порушує мовні норми, але й може образити професорку. В українських ЗВО таке звертання дедалі набуває поширення, у цьому контексті скоріше відбулось запозичення певного світобачення, а не конкретного номінативу. У назвах посад, учених ступенів і звань, не лише в розмовній мові, а й в офіційних документах, уживаються поняття *асистентка, доцентка, професорка, кандидатка наук, членкиня НАН України* тощо.

1.7. Неперекладності у фемінітивах іншомовного походження та способи їх визначення

Мовні трансформації не завжди долають легкий шлях та мають органічний вигляд «на фініші». Явище неперекладностей було змальовано Барбарою Кассен, за її словами це те саме, що ми втрачаємо при перекладі. Мова може йти не лише про художні твори і їх засоби, що не переносяться в український контекст, а й фахові номінативи, специфічні новітні професії, явища, процеси, тощо. У цьому сенсі неперекладності є тим лакмусовим папірцем відмінностей між мовами, їх характерні «вади», завдяки яким чергова мова окреслює власну автентичність.

С огляду на фемінітив як на неперекладність, постає питання «А чи потребує вже акцентуалізований іншомовний фемінітив додаткового означення при перекладі?». Безумовно, прикладів безліч і не можна підходити до процесу перекладу лексичних одиниць буквально.

На прикладі англомовної лексеми midwife продемонструю необхідність виваженого підходу до перекладу іншомовного фемінітиву. Дана лексема

утворена за участі –wife , як частини, що означає приналежність професії до жінки. Україномовний відповідник «акушерка» в нашій мові вже має відповідник чоловічого роду, але в англійській мові відповідник чоловічого роду не є похідним від даної конструкції. Простіше кажучи, не можна створити нове значення, замінивши –wife на –man, англійська дає нам відповідник як «obstetrician» без намагань розщеплення англомовного фемінітива.

Такий приклад, звісно, не можна назвати яскравою неперекладністю, але даний приклад ілюструє різницю сприйняття двох мов, двох етносів, і цю різницю без розширення інструментів словотворення може бути неможливо передати. Так само як «воля» для українця, француза чи грека будуть означати зовсім різні речі, хоча називатимуться «однаково» і сприйняття слова буде саме через цей контекст.

Неперекладності зустрічаються не лише в сторону перекладу іншомовних слів на українську мову, а й з української мови на іноземну. Для прикладу гендерно-нейтральні професії українською, такі як «модель» або «суддя» для англійської мови потребують уточнювальних деталей. Не рідко прихильники впровадження гендерної ознаки працівника наголошують на необхідності уточнення статі судді або моделі («male nurse», «male model», «female judge», «lady doctor» та ін.).

Цей підрозділ нашої роботи може здатися найменш значним порівняно з іншими, але ми намагаємося сказати про важливість не лише наявності широкого «інструментарію» словотворення при роботі з іншомовними поняттями, а й самого глибинного розуміння семантики, первинно чужої та неосяжної для нас. На прикладі біблійної постаті Єви продемонструємо важливість уваги до деталей та розуміння сенсів. Отже, чи була вона «другим сортом» після Адама? Чи була створена з його ребра, чи може поставала як у скульптурі Огюста Родена «Рука Бога» - рівною з ним, будучи поряд?

У французькій мові слова «ребро» (côte) та «поруч» (à côté) однокореневі. В таких дрібних деталях зароджується як полеміка, так і істина. І так само при

творенні нових слів, при перекладі фемінітивів важливо «не заблукати» в формальностях і не втратити первинного значення.

1.8. Чи можна запозичити іншомовний досвід у спробах розвитку українського фемінітиву

Частково ця тема була окреслена у підрозділі неперекладностей, але, гадаю, потребує ретельнішого розгляду окремо від контексту перекладу. Для відповіді на питання, чи можна запозичувати чи хоча б намагатися прищеплювати досвід гендерного словотворення інших країн, потрібно враховувати історичний та соціальний контекст. І стосується він не лише суто фемінітивів чи жіночих номінативів, а статусу та ролі жінки в суспільстві загалом.

Насамперед, нам допоможе визначення унікальності жіночого статусу на теренах України в порівнянні з досвідом західноєвропейської та східноєвропейської традицій. Почнемо з того, що ставлення до жінки в Західній Європі та в Україні не було тотожним. У той час, як Європа здригалася від полювання на відьом, на теренах нашої Батьківщини християнство міцно вкорінювалося в побут поряд з збереженою «обрядовістю»: люди продовжували відвідувати «бабок», «повитух», «знахарок», а самі жінки, залежно від статусу, переважно жили і працювали у пошані. Факти знецінення жінки як особистості мали місце повсюди у випадках втрати цноти до шлюбу, аборту, передчасної вагітності, тощо.

Вже ближче до XVI століття величезний вплив на ставлення до жінки в Російській імперії мала пам’ятка під назвою «Домострой», що позиціонувалась як збірник правил та порад для соціального життя, релігійних, сімейних та міжособистісних відносин. Пізніше тенденція поширювалася разом з настроями соціалізму і на терена України, де разом з забороною мови заборонялося і

культивувати нові фемінітивні форми – для російської мови вони не є характерними.

Обрана стратегія мовних реформ залежить від граматичної структури мови, зокрема наявності чи відсутності в ній роду. Однак, як показує Мерліс Геллінґер на основі аналізу структур норвезької, голландської, італійської та іспанської мов, не тільки граматичний рід має значення в процесах гендерного реформування мови (Hellinger 1989). Важливу роль відіграють також позамовні чинники, наприклад, взаємини між статями, і тут варто говорити про високий чи низький статус жінки, про жіночий рух, про сексизм та інші чинники.

У Німеччині впровадження гендерно паритетної мови в усі сфери життя супроводилося врегулюванням інших царин за принципом гендерної рівності. Це і збільшення ролі жінок у політиці, і рівна зарплатня з чоловіками, і рівномірний розподіл обов'язків по догляду за дитиною, і декретні відпустки для чоловіків. Тобто зміни в мові мають відбуватись синхронно із низкою соціальних змін. Позаяк мова є складовою політичних механізмів, то структурні зміни в мові тягнуть за собою соціальні зміни. А соціальні зміни, своєю чергою, неможливі без структурних змін у мові. Важливу роль у поширенні цих процесів відіграють саме медіа. Щоб краще зрозуміти, як використання мови може спричинити соціальну зміну, згадаймо приклад Туреччини, перший президент якої, Кемальпаша Ататюрк, у 1932 році впровадив латинізовану систему письма як частину своєї загальної програми модернізації тоді ще "османської" країни. Завдяки цьому розвиток країни було спрямовано на європеїзацію.

Тобто, досвід інших країн безумовно корисний. Проте існує безліч інших додаткових чинників, що впливають на фемінізацію мови не менше, ніж виникнення номінативів. Радше сказати, одне взаємозалежне від іншого.

1.9. Чи можна обійтись без використання фемінітивів

Для медіа простору все частіше стає актуальним вирішення проблеми перенасичення мови фемінітивами. Якщо це мовний матеріал певного спрямування та тематики, де вживання фемінітиву виключне і незамінне, досить важко уникнути тавтології та обтяження тексту.

Проте, існує наступне, цілком «екологічне» виключення, коли без фемінітивів можна обійтись, не шкодячи таким чином жодній зі статей. Один із способів полягає в стратегії нейтралізації. Наприклад, замість *українські студентки і студенти протестували − українське студентство протестувало*. Крім збірних понять, можна вживати слова *когорта, спільнота* (*учениці та учні − учнівська спільнота*), а також *особа, людина*.

Певні морфологічні одиниці здатні успішно замістити фемінітив, зберігаючи так звану «гендерну чутливість тексту». Звісно, сучасна українськомовна спільнота якраз спрямовує увагу на акцентуацію статей у сфері фахових і професійних номінативів, тому узагальнення та зведення до особи чи людини в багатьох випадках неможливе.

У будь-якому випадку, стратегія нейтралізації, як і стратегія фемінізації, є частиною живого мовного процесу, який не можна полишати самого на себе. Стратегія нейтралізації полягає в послідовній нейтралізації граматичного роду, зокрема, завдяки збірним поняттям (*учнівство*), словам спільного роду (*ябеда, невдаха, плакса, бідолаха*) або іншим лексичним засобам (наприклад, *аудиторія* чи *когорта* – замість *читачі і читачки; людина, особа, колега*).

1.10. Сучасні медіа та проблема гендерного питання

Першими на зміни в суспільстві завжди реагують засоби масової інформації та соціальні мережі. Через загострення питання гендерного рівноправ'я та посилення ролі жінок у соціально-політичному житті зростає кількість фемінітивів у ЗМІ.

Проте, за умов незрілості української демократії, розпалу інформаційної війни й глобалізаційних процесів у медіасфері, український медіапростір досі переживає етап становлення. Моніторинг якості медіа в Україні здійснюють такі експертно-аналітичні центри, як Інститут масової інформації та Український освітній центр реформ. Інститут масової інформації базується в Києві і присвячує свою діяльність підтримці якісної журналістики та освіті медіа-споживачів. Експерти Інституту масової інформації регулярно проводять моніторинг якості новин в онлайн-ЗМІ, беручи за матеріал дослідження статті із 50 найвідвідуваніших українцями новинних сайтів, тоді як Український освітній центр реформ здійснює моніторинг менших та регіональних видань.

Незважаючи на багаторічну історію мовного явища, більшість нових фемінітивів, які нещодавно з'явились у медіа, не потрапляють до словників, а якщо і потрапляють, то тільки з позначкою розм. (розмовне), тобто до канону літературної норми їх не допускають укладачки та укладачі відповідних словників. І хоча лексична система мови починає розвивати більш видиме представлення жінки, проте політичні інститути – в особі редколегій словників, граматик чи правописів, а з ними й усієї видавничої та освітньої індустрій – стримують і не визнають того поступу, який відбувається в узусі, у мовному вжитку. Водночас в інших медіа спостерігаємо тенденцію, коли нові фемінітиви навмисно маркуються стилістично: наприклад, слова критикеса, депутатка, керівниця можуть уживатись, щоб підкреслити негативне ставлення до жінки або виразити жартівливо-іронічний відтінок:

● *Там (у Києві) є мафія критиканська і, можливо, певна група* ***критикес*** *буде мене атакувати* ("Знак");

● *Ця композиція – оголена жінка в ногах у митця – особливо обурила, певна річ, лондонських* ***критикес*** *і феміністок, які не погодились вбачати в цьому іронію* (ЛГ);

● *Мене в* ***депутатки*** *не кличуть, я ні з ким не блокуюсь, але я – депутат по всій Україні* (ВЗ);

● *Скандальна "**свободівка**"* (УП);

● *...якщо не враховувати порнозірку Чіччо Ліну, яка свого часу стала **депутаткою** італійського парламенту* (УМ);

Натомість позитивне або нейтральне ставлення виражатимуть радше іменниками чоловічого роду (*критик, депутат, прем'єр-міністр*).

Проте тенденції останніх років засвідчують усе частіше використання фемінітивів у стилістично нейтральному та позитивному значеннях у ЗМІ та соціальних мережах:

● *Український парламент звільнив із посади міністра соціальної політики Марину Лазебну та призначив нову **міністерку** Оксану Жолнович* (Главком);

● *Улюблена **критикеса** — істота дуже відповідальна! А ще поблажлива, толерантна і добра. Ніколи не ганю (хоч і не хвалю!) безпідставно* (Facebook);

● *"Вірили, що повернемося додому й співали українські пісні", – історія бойової **медикині** з Вінниччини, звільненої з полону* (Суспільне);

● *Військова **медикиня**, волонтерка, 29-річна Яна «Яра» Рихліцька з Вінниці працювала на передовій у Бахмуті, надаючи допомогу українським бійцям* (radiosvoboda.org);

● *Історія* **бійчині** *на псевдо Акула про війну та мрії після перемоги:* **Бійчиня** *Акула розповіла про свій досвід у війську та мрії* (Вікна);

● *На Запоріжжі російські військові викрали трьох людей, серед яких* **атовка** *та атовець – умисні вбивства та заподіяння тяжких страждань* (zmina.info).

1.11. Висновки до Розділу 1

Підводячи підсумки першого розділу, ми максимально об'єктивно підходимо до явища фемінітиву, бачимо його в історичному розрізі та в

порівнянні з фемінітивами інших мов. Ґрунтовне дослідження цього досить широкого кола питань дає підстави для всебічного аналізу та спроб прогнозування розвитку чи можливого регресу вживання фемінітиву в українській мові.

Доцільно зазначити не лише історичний, але й соціальний контекст, що супроводжує вживання фемінітиву сьогодні: від побутового спілкування до офіційної документації. На шляху до гендерної рівності мова чи не найперший показник гендерного балансу суспільства, то ж розуміння цих процесів у тій чи іншій громаді нерозривне з дослідженням її активного мовного багажу.

Щодо фемінітиву як повноцінної мовної одиниці, то варто акцентувати й широкий спектр можливостей його утворення. Численні приклади в різноманітних сферах вжитку довели, що українська мова, на відміну від російської, більш «придатна» для фемінітиву як у питаннях морфології, так і в семантичних аспектах.

На шляху розвитку фемінітиву ми спробували звернутись до досвіду інших мов для можливого запозичення шляхів його трансформації, проте проблема неперекладностей та різного ментального контексту блокує такий шлях. Звісно, англіцизми присутні в мові вже давно і до багатьох суспільство звикло, не акцентуючи увагу на їх «іншомовності». А от щодо деяких питомих українських фемінітивів, утворених органічним для нашої мови шляхом, у суспільстві досі виникає низка питань щодо доречності їх вживання, доцільності фемінітиву в офіційній кореспонденції, тощо.

Маючи в результаті таку картину мовної ситуації в країні, ми можемо виявити слабкі сторони з належного інформування громади, корегувати роботу з увагою та обізнаністю аудиторії в питаннях вживання фемінітиву.

РОЗДІЛ 2

ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ФЕМІНІТИВУ В УМОВАХ НОВОГО ПРАВОПИСУ

2.1. Аналіз нового правопису з номінативами жіночого роду

Нова редакція правопису повернула певні особливості правопису 1928 року, так званого харківського, або скрипниківки, які є частиною української орфографічної традиції. Зокрема, в українській мові дозволили вживати паралельні форми слів іншомовного походження, унормували вживання фемінітивів і змінили написання числівника «пів» з іменниками, чого в минулому правописі 1992 року не було.

Для фемінітивів загалом усе залишилось, як і було за часів їх впровадження, однак сучасність вносить свої корективи – не всі слова піддаються наявним способам творення фемінітивів, а також сфери їх вживання досить розгалуджені. Напрклад, якщо до розмовного стилю та спілкування в мережі запитань немає, то в юридичній практиці є чітке розмежування: в письмовій мові фемінітив не доречний, а от в розмовній – залюбки.

Українській мові властиве пряме називання (номінація) осіб жіночої статі за допомогою майже десятка суфіксів різної продуктивності (*-иц(я), -ин(я), -к(а), -ш(а), -их(а), -ес(а), -ис(а), -j(а)*), причому часто номени як осіб жіночої, так і осіб чоловічої статі паралельно утворюються від корневої морфеми, а не тільки номени осіб жіночої статі від от основи номена особи чоловічої статі. Такі суфікси не мають негативного забарвлення, наприклад: *досліджувати → дослід+ник+∅ і досліджувати → дослід+ниц+я*.

2.2. Порівняння новітніх варіантів із фемінітивами з історичних джерел

З огляду на фемінітив як на явище в діахронному аспекті, буде природнім деяка відмінність набору новітніх мовних одиниць від раніше вживаних. Так, частина слів втратили свою актуальність у вжитку, але способи творення та поява нових фемінітивів, не питомих для української мови, залишається однаковим – глобалізований сьогодні медіапростір дає дійсно широке поле для запозичень, взаємних трансформацій та видозмін мовних одиниць, в тому числі і фемінітивів. На новітні та занепалі фемінітиви так само впливали і екстралінгвальні чинники, і різниця ментальностей того чи іншого суспільства. Все це дає підстави прихильникам стратегії фемінізації мови для схвального ставлення до продовження поширення фемінітивів, як органічне явище для всього глобального мовного процесу.

2.3. Трансформації фемінітива як номінативної одиниці

Сьогодні ситуація з фемінітивами перегукується із ситуацією з термінологією: ідеться про повернення одиниць, які колись були в ужитку, та про створення нових — для позначення сучасних реалій. І якщо спершу фемінітив впроваджувався для розширення мовної норми і збільшення ваги жінки в суспільстві, можливий і наступний – протилежний ефект.

У розмовному стилі мовлення, а також у неформальних дописах мережі Інтернет, трапляються фемінітиви, утворені шляхом використання водночас двох формантів, на кшталт *членкиця, журналісткиня, менеджеркиця* тощо, що мають, очевидно, конотацію знижувальності.

У неформальних дописах випадає знаходити неологізми-запозичення, що можуть потрапити до публіцистики. Так сталося, приміром, з фемінітивом *френдеса* (від англ. friend). Ось приклад його вживання в статті (де цитовано передмову до книги): «…Після того, як віртуальна фейсбучна френдеса

дорікнула, що не тільки у соцмережах слід висловлювати свої думки» (www.zik.ua, 17.07.2014).

Треба, однак, завважити, що не всі запозичення репрезентують розмовний стиль мовлення, як, наприклад, *омбудсвумен* – дериват, утворений шляхом суплетивізму (від омбудсмен): «Російська омбудсвумен раптово скасувала зустріч із Денісовою – сповістила смс-кою» (www.5.ua, 14.01.2019); укр. *блогерка* (від blogger): «Блогерка Ліна Квітка також зауважує, що найпершими від нових правил можуть постраждати саме просвітницькі сторінки» (www.bbc.com/ukrainian, 11.12.2018).

Іншомовні суфікси, за допомогою яких творять демінутиви, зберігають значення зменшеності, потрапляючи до української мови. Це стосується, зокрема, до англіцизму *старлетка* (пор. також фр. starlette).

Виходить, що цілком логічно в майбутньому очікувати розгалуження фемінітивів не лише за способом творення та сферою вжитку, а й приналежністю до певних культурних і політичних течій, субкультур, суспільних рухів тощо. Цьому сприяє досить швидкий розвиток і тісна взаємодія мов між собою, так як і різних соціальних груп.

2.4. Висновки до Розділу 2

Розділ 2 нашої бакалаврської роботи присвячено аналітиці та прогнозуванню фемінітиву сьогодні та в майбутньому української мови. Це явище неможливо розглядати без об’єктивного висвітлення сучасного соціального контексту, адже численні дослідження доводять нерозривність та взаємозалежність цих двох аспектів.

Оскільки мова є засобом творення та розвитку нашої свідомості та ментальності, чи не найважливішим сьогодні є змога всебічно досліджувати та розуміти причини і наслідки її постійних змін. Жива мова складніша для аналізу,

проте будь-яка деталь в ній впливає на культурний код нації, на самовизначення кожного індивіда в суспільстві, що безперервно розвивається.

Фемінітив сьогодні є маркером боротьби за встановлення гендерної рівності в мовній площині. Для нас важливо якомога простіше та доступніше працювати з увагою суспільства щодо цих питань – ця стратегія позбавить українську мову багатьох стереотипів та кальок, що ще існують сьогодні. А разом з цим стереотипного мислення уникатимуть самі українці.

Авжеж, бурхливий розвиток фемінітиву може спровокувати утворення абсолютно нових, ще не вживаних форм в українській мові, які можуть запрошувати представники сексуальних меншин чи особи невизначеної статі. І в цьому випадку нам вже не буде куди звернутися в історичному контексті, мова так чи інакше стикатиметься з реаліями нового часу. Проте, найголовніше – зберегти баланс і рівновагу в питаннях мови та культури, гендерної рівності чи свободи з органічним функціонуванням мови саме для потреб країни та її громадян на усіх рівнях. На жаль, все частіше мова стає інструментом для популізму, виборювання прав для тих, хто не зазнає утиску чи розпалювання ворожнечі. В цьому випадку саме обізнаність в цих процесах дає ключ до розв’язання мовних, а далі й суспільних проблем задля ліпшої взаємодії усіх нас разом.

ВИСНОВКИ

Маючи на меті дослідити явище фемінітиву в історичному дискурсі та спрогнозувати його подальший розвиток, ми хотіли підкреслити важливість цього явища як такого, на яке не можна не зважати. У сучасному мовному просторі ми впевнилися в цілковитій автентичності класичного українського фемінітиву та дослідили способи творення новітніх морфологічних одиниць.

Історичний контекст не лише зумовив саме такий вектор розвитку мовного процесу, але й самі мовні метаморфози сьогодні призводять до соціальних зрушень, багато з яких матимуть історичне значення. Беручи до уваги геополітичні, релігійні, секулярні чинники – саме виникнення фемінітиву спричинене їх поєднанням та взаємодією, а подекуди, і жорстоким протистоянням. Проте з огляду на це фемінітиви як одиниці вже не можна викреслювати або знецінювати їх лексичне значення. Це прямий продукт соціального конфлікту, який стає сьогодні способом вирішення цього ж конфлікту.

Сучасні методи і способи словотворення безумовно спроможні побудувати процес розвитку подібних до фемінітиву морфологічних одиниць в максимально органічному та безконфліктному середовищі, коли і гендерний лінгвістичний баланс, і будь-який інший можна буде зберегти без над зусиль. Проте, мовний генезис не виникає і надалі не існує сам по собі, а є поєднаним з усіма верствами суспільного функціонування, які можуть непередбачувано і не завжди позитивно впливати на мовоутворення.

У контексті інтеграції України до європейського кола світобачення, впровадження фемінітивів – один з виважених та виправданих кроків на шляху до європейських цінностей. Однак, побічні ефекти некваліфікованого ставлення до розвитку цього явища можуть призвести до протилежних наслідків, і люди

стикнуться з чи не найрадикальнішим проявом нерівності в лінгвістичній площині, до якого патріархальним настроям буде далеко.

Та, попри відкриті проблеми неперекладностей, повсякчасні викривлення сенсів та над швидкі мовні трансформації, мова все ж таки живе, функціонує та розвивається. У той самий час, коли суспільство адаптує та адаптується до мовних реалій. Фемінітиви безперечно варті ґрунтовного вивчення та широкого вживання, як і посиленого вектору уваги з боку як мовознавців, так і безпосередніх носіїв мови. Але повноцінне осягнення такого складного колосоціального лінгвістичного явища неможливе без диференціації цього вектора на всі дотичні сфери, у яких відчувається гострота цього питання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевзенко С.П., Історична морфологія української мови. Нариси із словозміни і словотвору. – Ужгород: Закарпатське обласне в-во, 1960. – 416с.

2. Безпояско О. К.,. Граматика української мови. Морфологія: Підручник. — К. : Либідь, 1993. — С. 57-63.

3. Брус М.П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI — XVII століть: словотвір і семантика / М. П. Брус: дис… канд. філол. наук : 10.02.01 / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. — Івано-Франківськ, 2001. — 260 с.

4. Брус М.П. Поняття з основою *фемін-* у контексті сучасної української лінгвістики /Лінгвістичні студії. Зб. наук. праць. Донецьк, 2008. Вип. 16.

5. Брус М.П. Становлення лінґвальної категорії жіночості // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. Івано-Франківськ, 2006. Вип. XI-XII.

6. Брус М. П. Словотвірна термінологічна база фемінітивної підсистеми української мови // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. — Донецьк : Донецький національний університет, 2011. — № 23. — С. 17-21.

7. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові XI-XV ст. // Вісник Запорізького

національного університету. Філологічні науки. Запоріжжя, 2006. № 2.

8. Брус М. П. Фемінітиви української мови в переплетінні давніх і сучасних тенденцій // Вісник Львівського університету. — Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. — С. 61-69. — (Серія філологічна).

9. Дядюк Мирослава, монографія «Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю» (2011)

10. Жіноче тіло у традиційній культурі українців, І. Ігнатенко, «Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016

11. Журенко Яна, Проблема методології в гендерних лінгвістичних дослідженнях. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 26. Том 1. 2019. С.94-98.

12. Кассен Барбара, «Більше однієї мови» / Пер. з фр. С. Желдак. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. — 64 с.

13. Малахова О., Гендерночутлива мова vs дискурсивні влади: актуальні питання гендерної лінгвістики в Україні // Я. — 2015. — № 37. — С. 35-37.

14. Лінгвістичне зображення жінок в українських ЗМІ. Доповідь Олени Фоменко на Київському міському семінарі з гендерних досліджень

15. Липовська О. «Гендерна цензура як елемент культури»: http://feministki.livejournal.com/378917.html

16. Лишка Яна, Фемінітиви в українській мові: запозичені неологізми, чи традиційні словотвірні форми?

17. Малахова Олена, «Фемінітиви — не данина моді, вони властиві українській мові як системі», інтернет-ресурс https://womo.ua/olena-malahova/

18. Міньковська І. І.,Малахова О. А. «Несексистська мова як інструмент формування гендерночутливого освітнього простору»

19. Салата І.А. Криворізький державний педагогічний університет, Тенденції використання фемінітивів в сучасній англійській, українській та російській мовах. Труднощі перекладу.

20. Словничок фемінітивів для прес-офіцерів та прес-офіцерок територіальних управлінь Державної служби України з надзвичайних ситуацій, 2018

21. Степаненко М.І., Перифрази-фемінативи в сучасному публіцистично-політичному дискурсі: внутрішньо- й зовнішньосистемні зв’язки

22. Сулима Микола, Українська фраза. Коротенькі начерки. 1928 рік, 96 ст.

23. Чуєшкова О., Становлення терміносистеми гендерної лінгвістики // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Проблеми української термінології. — Львів, 2016. — № 842. — С. 161–164.

24. Українські жінки в горнилі модернізації / За заг. ред. Оксани Кісь. — Х.: КСД, 2017. — 304 с.

25. Ящук Н.М. Фемінітиви в українській мові [Електронний ресурс] / Н. М. Ящук. Режим доступу: https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all.../all.../1648

26. Current Issues of Modern Gender Linguistics. Review of the monograph : Language and Gender in Ukraine: History, Theoretical Foundations, Discursive Practice by T.A. Kosmeda, N.A. Karpenko, T.F. Osipova, L.M. Salionovych, O.V. Khaliman [Text] ; Ed. by T.A. Kosmeda. – Kharkiv : SKhNPU, 2014. – 472 pp.

27. Gender, Language Attitudes, and Language Status in Ukraine. Laada Bilaniuk, Language in Society, Vol. 32, No. 1 (Feb., 2003), pp. 47-78

28. Gender, Politics and Society in Ukraine https://books.google.com.ua/books?id=TXNBsRCBiLkC&pg=PT19&lpg=PT19&dq=gender+linguistics+ukraine&source=bl&ots=hPtZK_0A8k&sig=ACfU3U3UV6wHEuQBg4hTATCgHwMhQetLsA&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwjplNXHke3oAhVii8MKHYDhCHUQ6AEwA3oECAsQLA#v=onepage&q=gender%20linguistics%20ukraine&f=false

29. Gender Profile of Ukraine Fast Facts https://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home/gender-equality/comparative-gender-profile-of-ukraine-.html

30. Gender shifts in the history of English. Anne Curzan. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. pp. 223 + xii.

31. Laura A. DEAN, Pedro A. G. DOS SANTOS* THE IMPLICATIONS OF GENDER QUOTAS IN UKRAINE

32. Linguistic Strategies for Gender Equality Promotion in EU New Entrants

33. Margaret H. Mills, Slavic Gender Linguistics

34. Maslova Yuliya, Zukow Walery. Features of Linguistic Gender Studies = Особливості лінгвістичних гендерних досліджень. Journal of Education, Health and Sport. 2016;6(2):24-46. eISSN 2391-8306.

35. Merkel E. The two faces of gender-fair language. — Università degli Studi di Padova. — 2013.

36. Motschenbacher H. A poststructuralist approach to structural gender linguistics: Initial considerations.. — Gender, Language and the Periphery: Grammatical and Social Gender from the Margins. — Amsterdam, 2016. — С. 65–88.

37. MYKHAYLENKO V. V. (Університет Короля Данила, м. Івано-Франківськ) MASCULINIZING UKRAINIAN FEMINITIVES IN ENGLISH TRANSLATION

38. The linguistics of gender 1996

39. Roman Laskowski, The development of the category of gender in the Slavic languages

40. TORE NESSET University of Tromsø - Meta-constraints: Constraint Interaction and Gender Assignment in Ukrainian*

41. Sergiy Sydorenko, Kyiv, Ukraine - Feminine nouns in the present-day English and Ukrainian: some aspects of gender-fair language translators should be aware of

42. Women's press: Theory and Research Experience in Ukraine and Russia - Victoriya Smeyukha, Natalya Grebennikova

43. Pamela Jakiela and Owen Ozier, Gendered Language, Center for Global Development, University of Maryland, BREAD, and IZA

44. http://yu-de-ki.livejournal.com/169603.html?thread=979075

45. http://aloevrukava.tumblr.com/post/79880149179

46. http://origin.iknowit.ru/paper1492.html Як сексизм проявляється в мові?

47. http://shagirt.livejournal.com/94638.html Т. Болотіна про фемінітіви і сексизм

48. https://suspilne.media/502417-virili-so-povernemosa-dodomu-j-spivali-ukrainski-pisni-istoria-bojovoi-medikini-z-vinniccini-zvilnenoi-z-polonu/

49. https://zmina.info/news/na-zaporizhzhi-rosijski-vijskovi-vykraly-troh-lyudej-sered-yakyh-atovyczya-ta-atovecz/

50. https://vikna.tv/istorii/rozpovidi/istoriya-bijchyni-na-psevdo-akula-pro-vijnu-ta-mriyi-pislya-peremogy/